

УДК 316.614-054.73

DOI: 10.24919/2312-8437.49.256117

ДУБ Віра – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

Бібліографічний опис статті: Дуб, В. (2021). Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 49, 61–71. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.49.256117>.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

***Анотація.** Ціннісне самовизначення є важливою частиною та найважливішим чинником процесу соціалізації особистості. Ціннісні орієнтири виступають регулятором діяльності та поведінки людини, визначають основні напрями її активності, окреслюють стратегію життєвого шляху особистості як соціальної істоти.*

Багатофункціональне і багатофакторне соціокультурне середовище впливає на складний процес формування аксіологічного вибору вимушених переселенців. У новому соціокультурному середовищі ціннісні орієнтації переселенців зазнають певних трансформацій: переосмислення власної системи цінностей, звання до нових цінностей, прийняття нових цінностей, узгодження нових цінностей зі старими.

Період адаптації внутрішніх переселенців до нового соціокультурного середовища є досить насиченим щодо засвоєння певних цінностей та норм через їхнє включення у систему конкретних соціальних зв'язків, які можуть породжувати певні внутрішні конфлікти через невідповідність, із вже наявними, але, як виявилось, нестабільними поглядами на життя.

Ціннісно-мотиваційна сфера є значним стимулом до переоцінки власного бачення конкретної ситуації та змін у ставленні до неї. З одного боку, це дуже важливий та корисний процес, який дає змогу вчитися обирати пріоритети для себе, навколишніх, але з іншого, така переоцінка не завжди набуває правильного напрямку, інколи людина помиляється, а отже, може стати на хибний шлях, що веде до переформування ціннісної орієнтації особистості.

Ступінь узгодженості між цінностями, можливість їх реалізації визначають, наскільки повноцінно буде відбуватися процес ефективної адаптації та успішної інтеграції внутрішніх переселенців у нове соціокультурне середовище.

Проведене емпіричне дослідження виявило, що переосмислення і трансформація базових цінностей, заміна їх на цінності певного соціокультурного середовища дуже глибоко переживається переселенцями. Такі переживання відображаються в їх ціннісно-мотиваційній сфері, у якій спостерігається невизначеність, розгубленість та неузгодженість між цінностями, що проявляється у внутрішньому конфлікті і внутрішньому вакуумі. Зазначені характеристики є ознакою незадоволеності поточною життєвою ситуацією, «розриву» в системі «свідомість – буття». Досліджені особливості мотиваційно-особистісної сфери можуть негативно вплинути на соціалізацію внутрішніх переселенців у новому для них соціокультурному середовищі.

Ключові слова: внутрішні переселенці; ціннісно-сміслова сфера; соціокультурне середовище; конфлікт цінностей.

DUB Vira – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viruneja@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5621-3134>

To cite this article: Dub, V. (2021). Sotsiokulturni kharakterystyky tsinnisnykh orientatsii vymushenykh pereselentsiv [Socio-cultural characteristics of the value orientations of forced migrants]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of Humanities. Psychology*, 49, 61–71. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.49.256117> [in Ukrainian].

SOCIO-CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE VALUE ORIENTATIONS OF FORCED MIGRANTS

Abstract. *The individuals personal value structure is the most important factor in the process of socialization of the individual. The system of values, being a regulator of the activities and behavior of the individual, determines the main directions of his own activity, outlines the strategy of his life as a social being. The system of values, being a regulator of the activities and behavior of the individual, determines the main directions of his own activity, outlines the strategy of his life as a social being.*

The multifunctional and multifactorial socio-cultural environment influences on the process of forming the axiological choice of forced migrants. In the new socio-cultural environment, the value orientations of immigrants undergo certain transformations: rethinking their own value system, getting used to new values, accepting new values, reconciling new values with old ones.

The period of adaptation of internally displaced persons to the new socio-cultural environment is quite intense in terms of assimilation of certain values and norms due to the inclusion of immigrants in the system of specific social ties that may create certain internal conflicts due to inconsistencies with existing but not stable points of views.

The value-motivational sphere is a significant incentive to reevaluate one's own vision of a specific situation and change one's attitude to it. On the one hand, this is a very important and useful process that allows you to learn to choose priorities for yourself and others, but on the other hand, such a reassessment is not always the right direction. Sometimes a person makes mistakes and it can lead to the wrong direction, reforming the value orientation of the individual.

The degree of coherence between values, the possibility of their implementation depends on how fully the process of effective adaptation and successful integration of internally displaced persons into the new socio-cultural environment will take place.

An empirical study has shown that the transformation and rethinking of basic values, their replacement by the values of a particular socio-cultural environment is deeply experienced by migrants. Such experiences are reflected in their value-motivational sphere. In the value-motivational sphere of internally displaced persons, there is uncertainty, confusion and inconsistency between values, which is manifested in internal conflict and internal vacuum. Such characteristics are a sign of dissatisfaction with the current life situation, "gap" in the system

"consciousness – being". The studied features of the motivational and personal sphere can negatively affect the socialization of internal migrants in a new socio-cultural environment.

Key words: *internal migrants; value-semantic sphere; socio-cultural environment; conflict of values.*

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується великими міграційними потоками. Україна не стала винятком. Особливу групу в такому потоці займають вимушені переселенці – ті, хто залишає звичні місця проживання через різні обставини, які загрожують їхньому життю чи благополуччю. У глобалізованому світі такі ситуації трапляються все частіше, адже зростає кількість техногенних і природних катастроф, збройних конфліктів і терористичних акцій.

Вимушені міграційні процеси актуалізували велику кількість психологічних проблем, з якими стикаються внутрішні переселенці. Однією з найбільш важливих проблем є адаптація вимушених переселенців до нового соціального середовища. Але, тут доцільно зауважити, що успішність адаптації великою мірою залежить від модифікації ціннісно-сислової сфери переселенців. У ситуації зміни місця проживання з'являються нові ціннісні орієнтації та переосмислюються наявні, або ж навпаки, нова реальність не відповідає звичному для особистості оточенню, і, як наслідок, може призвести до утворення внутрішнього конфлікту. Зміна чи заміна ціннісних орієнтацій є досить болісним процесом. Саме тому знання закономірностей трансформації ціннісно-сислової сфери переселенців може сприяти виявленню особливостей впливу на них суспільних інститутів для зниження їх емоційних стресів та профілактиці можливої соціальної напруженості. Недаремно вивчення цінностей та їх зміна під впливом нового середовища проживання у вимушених переселенців є предметом дослідження багатьох наук про людину – психології, педагогіки, філософії, медицини, соціології.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження особистості внутрішніх переселенців мають різновекторний характер. Вплив різноманітних суспільних чинників на ціннісні орієнтації досліджує Г. Канафоцька (Канафоцька, 2013). Механізми смислової регуляції життя відображені в працях Д. Леонтєва (Леонтєв, 1997). Наслідки переміщення осіб для групової та індивідуальної

ідентичності описуються у С. Бокнера та С. Льебкінда. На особливості психологічної допомоги вимушеним переселенцям щодо розвитку їх ціннісно-смыслових структур вказує В. Стець (Стець, 2020). Про необхідність особливих параметрів ціннісно-смыслових складових образу світу переселенців в новому місці проживання з метою формування міграційної готовності наголошує Г. Солдатова (Солдатова, Шайгерова, Калининко, & Кравцова, 2002). Ученими активно здійснюється пошук шляхів ефективного формування ціннісних орієнтацій вимушених переселенців.

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження особливостей ціннісних орієнтацій вимушених переселенців.

Ціннісні орієнтації є важливим соціально-психологічним утворенням, що бере участь у всіх сферах людської життєдіяльності. Саме вони надають життєвого спрямування особистості, визначають цілі та їх результативність, відображають задоволеність, емоційну насиченість життя. Ціннісні орієнтації великою мірою визначають особливості соціальної та психологічної адаптації, взаємодії з іншими людьми, впливають на ефективність різних видів діяльності, визначають організацію та змістову насиченість усього життя.

Н. Низовських також вказує на систему життєвих пріоритетів як на сукупність цінностей, інтегрованих особистістю відповідно до власної долі. Вони великою мірою визначають характеристики індивідуального життєвого шляху, оскільки крізь призму своїх пріоритетів людина не тільки сприймає навколишній світ та себе, але і діє відповідно до них (Низовских, 2000, с. 24).

Ціннісні орієнтації вимушених переселенців – це ті соціальні та особистісні цінності, які виступають для них стратегічними цілями діяльності, посідають високий рівень у мотиваційно-регулятивній системі поведінки та здійснюють вплив на зміст і спрямованість їх потреб, мотивів та інтересів. Стійкі ціннісні орієнтації характеризують зрілість особистості, забезпечують її стійкість і стабільність, визначають такі якості: наполегливість, активність життєвої позиції, дотримання певних принципів, відповідальність, надійність. Сформовані цінності здатні мобілізувати життєві сили та здатність досягнути мети. Несформована ж система ціннісних орієнтацій зумовлює суперечливість у виборі цінностей, перевагу зовнішньої мотивації у поведінці, непередбачуваність поведінки,

пасивність. Сформована чи несформована система особистісних та соціальних цінностей впливає на формування внутрішньої системи ставлення особистості до світу і до самої себе, системи самоконтролю і самоорієнтації.

Проте у ситуації зміни середовища система цінностей може трансформуватись. Вимушене переселення у психологічному аспекті небезпечне тим, що у самих переселенців несформована готовність до зміни способу життя, значно звужуються або й руйнуються ціннісно-сміслові структури. Особливо, коли мова йде про кардинальні зміни в соціокультурному середовищі, де нова реальність не збігається зі звичним для особистості оточенням, і такий дисонанс може призвести до формування внутрішнього конфлікту, що виражається у суперечностях між особистістю та умовами її діяльності, з одного боку, та між внутрішньоособистісними утвореннями (ціннісними орієнтаціями), з іншого.

У ситуації вимушеного переселення виникає невідповідність між усталеним образом світу, поведінковими зразками й неможливістю ефективної реалізації відповідних поведінкових зразків у нових соціокультурних умовах життя. Багатофункціональне і багатофакторне соціокультурне середовище впливає на процес формування аксіологічного вибору вимушених переселенців. Саме у взаємодії з новим соціальним середовищем проявляються ціннісно-мотиваційні детермінанти діяльності переселенців, бачення ціннісної оцінки, які виявляються у взаємодії з іншими людьми та у ставленні до себе. У новому соціокультурному середовищі ціннісні орієнтації переселенців зазнають певних трансформацій: 1 етап – переосмислення власної системи цінностей, 2 етап – звання до нових цінностей, 3 етап – прийняття нових цінностей і їх стабілізація, 4 етап – узгодження нових цінностей зі старими.

Період адаптації внутрішніх переселенців до нового соціокультурного середовища є вельми насиченим щодо засвоєння певних ціннісних орієнтацій та норм через їх включення до системи конкретних соціальних зв'язків певної території, які можуть породжувати певні внутрішні конфлікти через невідповідність з уже сформованими, але, як виявилось, нестабільними поглядами на життя.

Проте цінності, які є основою смислу, не завжди гармонізовані за своїм змістом і структуровані так, щоб здійснення однієї з

них не обмежувало можливості реалізації інших. Цінність може бути як стимулом, так і перешкодою при побудові смислу. Така розбіжність спричиняє виникнення конфлікту в ціннісно-смісловій сфері особистості. Ще однією причиною конфліктності тут може бути невідповідність при співвіднесенні важливості цінності та ступеня її реалізації у житті.

Внутрішні конфлікти особистості, в основі яких є ціннісно-мотиваційна сфера, виступають значним стимулом до переоцінки власного бачення конкретної ситуації та змін у ставленні до неї. З одного боку, це дуже важливий та корисний процес, який дає змогу вчитися обирати пріоритети для себе, навколишніх, але з іншого, така переоцінка не завжди набуває правильного напрямку, інколи людина помиляється, а отже, може стати на хибний шлях, що веде до переформування ціннісної орієнтації особистості.

Невідповідність між ціннісними орієнтаціями та поведінкою може призвести до втрати впевненості людини у своїх силах, формування стійкого комплексу неповноцінності, а іноді – і до втрати сенсу життя. Як наслідок, може відбутися деструкція наявних міжособистісних стосунків у сім'ї, на роботі. Невизначеність у пріоритетах може бути причиною підвищеної тривожності, агресивності, дратівливості в спілкуванні.

Окреслені особливості становлення ціннісної сфери особистості дали змогу визначити напрями емпіричного дослідження. Для діагностики наявності суперечностей у системі цінностей, внутрішнього конфлікту та дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері було використано методику О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах». Ця методика дає можливість вирахувати індекс розбіжності між цінністю та доступністю ціннісної орієнтації, який вказує на неузгодженість та дезінтеграцію у ціннісно-мотиваційній сфері особистості, що, зі свого боку, свідчить про незадоволеність поточною життєвою ситуацією.

В емпіричному дослідженні соціокультурних характеристик ціннісної сфери взяли участь вимушені переселенці зі східної території України віком від 27 до 45 років. Дослідження проводилось у Дрогобицькому міськрайонному центрі зайнятості.

У результаті емпіричного дослідження виявлено структуру ціннісних орієнтацій переселенців, яка представлена трьома компо-

нентами. Ядром ціннісних орієнтацій є конкретні життєві та загальнолюдські цінності: здоров'я, любов, дружба, щасливе сімейне життя. Середній компонент у структурі цінностей складають: впевненість у собі, наявність друзів, матеріально забезпечене життя, пізнання, свобода як незалежність у вчинках. Периферійний компонент ціннісних орієнтацій включає такі цінності, як краса природи та мистецтва, активне діяльне життя та творчість.

Щодо існування внутрішнього конфлікту в системі цінностей переселенців, то отримані емпіричні результати лише підтвердили нашу гіпотезу:

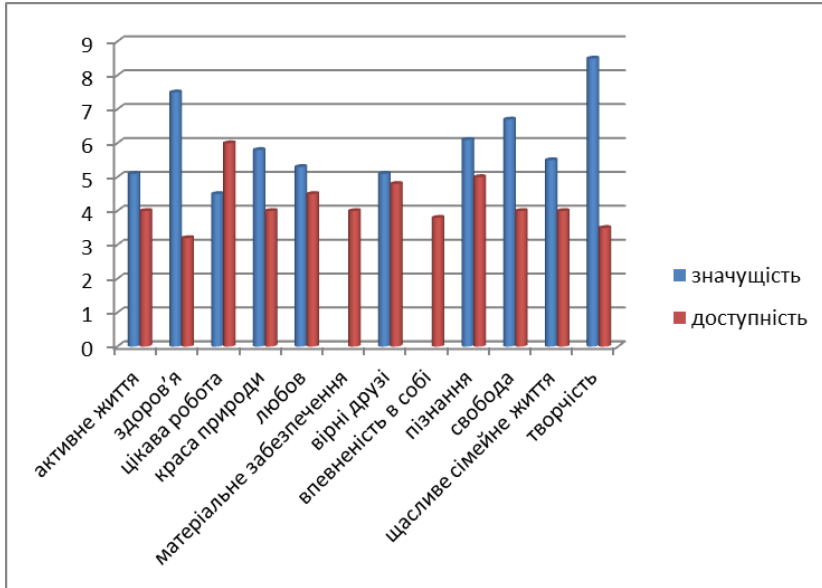
$$BK : BV : H3 = 595 : 247 : 219 = 56,08 : 23,28 : 20,64$$

Такі показники вказують на незадоволеність життєвою ситуацією, деяку блокаду у задоволенні потреб, наявність суперечності між «бажаним» і «реальним», між «хочу» і «можу», незбігання пріоритетів у життєвих сферах (рис. 1). Коефіцієнт кореляції 0,5438 доказує слабкий зв'язок між доступністю та значущістю цінностей. Домінування значущості цінності над її доступністю вказує на неможливість досягти бажаного.

Аналізуючи отримані результати, виявили вакуумні цінності переселенців. Найбільш вакуумною сферою для них є краса природи та мистецтва, що пояснюється тим, що зараз, по прибутті із зони воєнних дій, вони більше цінують те, що їх оточує, більше насолоджуються красою навколишнього світу. Також бачимо що серед найбільш вакуумних цінностей також є: свобода як незалежність у вчинках, матеріально забезпечене життя та цікава робота. Вказані цінності є дуже важливими для переселенців, оскільки зараз вони перебувають у дуже складному становищі, адже не мають власного житла та шукають роботу, щоб забезпечити сім'ю, проте не хочуть бути під тиском інших людей.

У 95 % досліджуваних високий рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері і лише 5 % мають середній рівень дезінтеграції. Це означає, що майже всі вони, виявляють високий ступінь незадоволеності поточною життєвою ситуацією, внутрішню конфліктність. І лише у 5 % досліджуваних, нестійка рівновага в мотиваційно-особистісній сфері (наявні внутрішньоособистісні суперечності), що викликає середній ступінь дезінтеграції.

Рис. 1. Доступність та значущість в системі цінностей внутрішніх переселенців

Отже, за результатами досліджень, у внутрішніх переселенців, спостерігаємо переважання внутрішнього конфлікту та внутрішнього вакууму між доступними цінностями та цінностями, що є для них важливими. Це пояснюється тим, що вимушена зміна середовища проживання впливає і на систему цінностей особистості переселенців.

Висновки. Власна ціннісна структура особистості є невід'ємною частиною та найважливішим чинником процесу її соціалізації. Ціннісні орієнтири виступають регулятором діяльності та поведінки людини, визначають основні напрями її активності, окреслюють стратегію життєвого шляху особистості як соціальної істоти. Саме від наявності та ступеня сформованості ціннісних орієнтацій залежить особистісний, професійний, соціальний розвиток переселенців. Від рівня узгодженості між цінностями, між можливістю їх реалізації залежить, наскільки повноцінно будуть проходити

соціалізаційні процеси внутрішніх переселенців у новому для них соціокультурному середовищі.

Проведене нами емпіричне дослідження доказало, що у внутрішніх переселенців відбуваються процеси трансформації та переосмислення базових цінностей, відбувається заміна їх цінностями певного соціокультурного середовища. Такі процеси глибоко переживаються внутрішніми переселенцями, а переживання відображаються в їх ціннісно-мотиваційній сфері. У досліджуваних спостерігається неузгодженість між цінностями, розгубленість, невизначеність, що проявляється у внутрішньому конфлікті та внутрішньому вакуумі. Такі показники вказують на «розрив» у системі «свідомість – буття», незадоволеність поточною життєвою ситуацією. Діагностовані особливості мотиваційно-особистісної сфери можуть надалі негативно відобразитись на адаптації до нового для переселенців соціокультурного середовища, на їх особистісному розвитку. Такий стан актуалізує необхідність психологічної допомоги переселенцями для оптимально адекватної конфігурації системи ціннісних орієнтацій.

Подальші наукові пошуки передбачають аналіз шляхів оптимізації перебудови ціннісно-сміслових орієнтацій внутрішніх переселенців.

Література

- Канафоцька, Г.П.** (2013). Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу. *Механізми управління розвитком організаційної культури ЗНЗ*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 квіт. 2013 р.). (с. 77–87). Київ.
- Леонтьев, Д.А.** (1997). От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности. *Вестник Московского университета. Серия 14: Психология*, 1, 20–27.
- Низовских, Н.А.** (2000). *Человек как автор жизни. Психосемантика жизненных ориентаций*. Киров: Вятский гос. пед. ун-т.
- Солдатова, Г.У., Шайгерова, Л.А., Калинин, В.К., & Кравцова, О.А.** (2002). *Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности*. Г.У. Солдатова (Ред.). Москва: Смысл.
- Стець, В.І.** (2020). Зміст психологічної допомоги вимушеним переселенцям щодо перебудови ціннісно-сміслових складових образу світу. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 47, 100–116. doi: 10.24919/2312-8437.47.229350.

References

- Kanafotska, H.P.** (2013). Formuvannia tsinnostei suchasnoi liudyny: faktory, instytuttsii, skladovi ta chynnyky vplyvu [Formation of values of modern man: factors, institutions, components and factors of influence]. *Mekhanizmy upravlinnia rozvytkom orhanizatsiinoi kultury ZNZ: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 4–5 kvitnia 2013 r.) – *Mechanisms for managing the development of organizational culture of CEE: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference* (Kyiv, April 4–5, 2013). (pp. 77–87). Kyiv [in Ukrainian].
- Leontev, D.A.** (1997). Ot sotsialnykh tsennostey k lichnostnym: sotsiogenez i fenomenologiya tsennostnoy regulyatsii deyatelnosti [From social to personal values: sociogenesis and phenomenology of value regulation of activity]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14: Psikhologiya – Moscow University Bulletin. Series 14: Psychology*, 1, 20–27 [in Russian].
- Nizovskikh, N.A.** (2000). *Chelovek kak avtor zhizni. Psikhosemantika zhiznennykh orientatsiy* [Person as the author of life. Psychosemantics of life orientations]. Kirov: Vyatka State Pedagogical University [in Russian].
- Soldatova, G.U., Shaygerova, L.A., Kalinenko, V.K., & Kravtsova, O.A.** (2002). *Psikhologicheskaya pomoshch migrantam: travma, smena kultury, krizis identichnosti* [Psychological assistance to migrants: trauma, culture change, identity crisis]. G.U. Soldatova (Ed.). Moscow: Smysl [in Russian].
- Stets, V.I.** (2020). Zmist psykhologichnoi dopomohy vymushenym pereselentsiam shchodo perebudovy tsinnisno-smyslovykh skladovykh obrazu svitu [The content of psychological assistance for forced migrants regarding the reconstruction of the world image value-semantic components]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of Humanities. Psychology*, 47, 100–116. doi: 10.24919/2312-8437.47.229350 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021 р.